

УДК 339.564:339.9(477)

DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.209.291-298>**Шкурупій О.В.**

доктор економічних наук
Полтавський державний аграрний університет
Shkurupii Olha
Dr. of Economic Sc.
Poltava State Agrarian University
<https://orcid.org/0000-0002-5818-7651>

Дейнека Т.А.

доктор економічних наук
Полтавський державний аграрний університет
Deineka Tetiana
Dr. of Economic Sc.
Poltava State Agrarian University
<https://orcid.org/0000-0002-8498-040X>

Дивнич О.Д.

кандидат економічних наук
Полтавський державний аграрний університет
Dyvnych Olha
PhD in Economic Sc.
Poltava State Agrarian University
<https://orcid.org/0000-0003-0290-4030>

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАНДШАФТ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті запропоновано авторське визначення інституційного ландшафту експортної діяльності, сформоване на засадах теорії інституціоналізму та методології інституційного аналізу. Розкрито взаємозв'язок формальних і неформальних інститутів та інституцій, які визначають умови й механізми здійснення експортних операцій. Теоретико-методологічні положення класичного та нового інституціоналізму адаптовано до аналізу інституційного середовища експорту в Україні з урахуванням воєнного стану та поглиблення євроінтеграційних процесів. Проаналізовано інструменти тарифного й нетарифного регулювання експорту, зокрема режими ліцензування, квотування та застосування мінімальних експортних цін. Особливу увагу приділено трансформації інституційного середовища експорту аграрної продукції, насамперед соняшникової олії та насіння соняшнику, в контексті змін податкового й митного законодавства та гармонізації з системами HS і CN ЄС. Обґрунтовано, що в умовах збройної агресії інститути є чинником підвищення стійкості та адаптивності зовнішньоекономічної діяльності України.

Ключові слова: інституційний ландшафт, експортна діяльність, зовнішньоекономічна діяльність, регулювання зовнішньоекономічної діяльності, експортний режим, євроінтеграція.

INSTITUTIONAL LANDSCAPE OF EXPORT ACTIVITIES IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the institutional landscape of export activity in Ukraine under martial law, increasing foreign economic risks, and deepening European integration processes. The purpose of the research is to provide a formal and conceptual definition of the category “institutional landscape” and, on this basis, to identify the key institutional characteristics of Ukraine’s export regime.

The methodological framework of the study is based on the principles of classical institutionalism and new institutional economics, in particular the theory of transaction costs, legal and contractual institutions, as well as approaches to the analysis of formal and informal rules of economic activity.

The institutional landscape of export activity is considered as a structured system of interconnected institutions and institutional arrangements that shape the rules, constraints, and opportunities for exporting goods and services to international markets. The article systematizes the main elements of this landscape, including legislative, customs-tariff, tax, and administrative mechanisms of state regulation. Special attention is paid to the analysis of free, licensed, and

ISSN друкованої версії: 2224-6282

ISSN електронної версії: 2224-6290

© Шкурупій О.В., Дейнека Т.А., Дивнич О.Д., 2026

quota-based export regimes, as well as the application of minimum export prices as an instrument of non-tariff regulation.

The transformation of the institutional environment of exports under wartime conditions is examined, particularly changes in tax and customs legislation, the introduction of the export security regime, and the strengthening of currency and tax control. Using the example of sunflower oil and sunflower seed exports, the study illustrates the specifics of institutional conditions for goods with different levels of value added and varying degrees of state intervention.

The processes of harmonization of the national institutional environment with international and European regulatory systems, in particular the HS and the EU CN, are analyzed separately, as they constitute an important prerequisite for Ukraine's integration into the single economic space of the European Union. It is substantiated that under conditions of armed aggression, institutions perform a dual function: on the one hand, they ensure the adaptation of export activity to crisis challenges, and on the other hand, they act as an active factor in transforming the economic environment. The study concludes that an effective institutional export landscape is critically important for preserving export potential, stabilizing the national economy, and maintaining Ukraine's position in the international division of labor.

Keywords: *institutional landscape; export activity; foreign economic activity; regulation of foreign economic activity; export regime; European integration.*

JEL classification: *F13, F15, B52.*

Постановка проблеми. Основою дослідження інституційного ландшафту зовнішньоекономічної діяльності слугують, передусім, підвалини теорії суспільних інститутів – класичний (старий) інституціоналізм і неoinституціоналізм (нова інституціональна економіка). Одним з засновників класичного інституціоналізму вважається Торстейн Веблен (Thorstein Veblen), якій довів важливість і проаналізував роль соціальних інститутів і звичаїв [1]. Представником старого інституціоналізму є також Джон Р. Коммонс (John R. Commons). Серед його наукових здобутків особливо значущими для аналізу інституційного ландшафту експортної діяльності є теорія правових і контрактних інститутів [2]. У рамках нової інституціональної економіки цінними для дослідження ландшафту експортної діяльності є, передусім, дві взаємодоповнюючі ідеї Рональда Коуза (Ronald Coase) щодо трансакційних витрат і природи фірми [3], поглиблення теорії трансакційних витрат Олівером Вільямсоном (Oliver Williamson) [4] і його підходи до сприйняття інституційної структури управління, а також теоретичні засади дослідження ролі формальних і неформальних інститутів в економічному розвитку Дугласа Норта (Douglass North) [5].

В сучасній практиці для науково-практичного опису умов здійснення зовнішньоекономічної діяльності та, зокрема, експорту товарів і послуг, дедалі частіше застосовується термін «ландшафт». Він відображає сукупність чинників (умов), які формують зовнішнє та внутрішнє середовище функціонування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Узагальнені групи чинників (умов) здійснення зовнішньоекономічної та, зокрема, експортної діяльності, можуть бути представлені так: політичні, правові, економічні, інституціональні, соціально-культурні, науково-технологічні, інфраструктурно-логістичні, природно-географічні, екологічні.

Це широка проблематика, до науково-практичного аналізу якої у наш час активно звертаються дослідники, виокремлюючи, зокрема, аспекти інституціоналізації міжнародних економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У рамках аналізу диверсифікації експорту розглядаються політичні/структурні (а отже, також інституційні)

чинники, що впливають на результати експортної діяльності (Barbieri E., Caporali L., Cattaruzzo S., Corò G.) [6]; в контексті зв'язку між експортом та економічним зростанням, піднімається питання про інституційні чинники, що визначають зовнішньоторговельну політику (Kulińska K.) [7]; з огляду на гостроту поточного періоду поширення набули публікації, що висвітлюють інституційні механізми регулювання експортної діяльності в Україні в умовах воєнного стану та загроз зовнішньоекономічної діяльності (Іванов С.В., Ляшенко В.І., Осадча Н.В.) [8] у тому числі, щодо впливу інституційних умов на експорт аграрної продукції (Чичкало-Кондрацька І., Левченко І., Шарий І.) [9] та інструментів державної/міжнародної підтримки експортерів в аспекті інституційного виміру їх застосування (Кудінова М., Рубайко М.) [10].

Імператив поглибленого вивчення сучасного інституційного ландшафту зовнішньоекономічної діяльності в Україні зумовлений практичною значущістю такого аналізу в умовах викликів війни. Наші попередні дослідження бізнес-ландшафту, проблематика яких окреслювалась параметрами «простір – інвестиції – інновації» (О.В. Шкурупій, Т.А. Дейнека, О.Д. Дивнич, І.Л. Загребельна) [11] зумовили потребу розширення поля наукових пошуків.

Водночас, незважаючи на значний науковий доробок у сфері дослідження зовнішньоекономічної діяльності та інституційних чинників її розвитку, у наявних публікаціях недостатньо висвітлено інституційний ландшафт безпосередньо експортної діяльності як цілісної сукупності формальних і неформальних інститутів та інституційних механізмів. На особливу увагу потребують також дослідження трансформації ландшафту цієї діяльності в умовах воєнного стану та поглиблення євроінтеграційних процесів, зокрема щодо зміни експортних режимів, інструментів тарифного й нетарифного регулювання та їх впливу на експорт товарів із різним рівнем доданої вартості. Саме зазначена сфера науково-практичних інтересів зумовлює необхідність подальших досліджень і визначає логіку та спрямованість цієї статті.

Метою статті є формально-понятійне визначення інституційного ландшафту та ідентифікація на цій основі інституційного ландшафту зовнішньоекономічної

діяльності в Україні за ключовими напрямками експортного режиму.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у статті використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Метод теоретичного узагальнення та концептуального аналізу застосовано для формально-понятійного визначення категорії «інституційний ландшафт експортної діяльності» та уточнення її змісту в межах інституціональної теорії. За допомогою інституційного аналізу досліджено взаємозв'язок формальних і неформальних інститутів, що визначають умови здійснення експортної діяльності в Україні.

Методи систематизації та структурно-логічного аналізу використано для ідентифікації основних елементів інституційного ландшафту експорту, зокрема законодавчих, митно-тарифних, податкових та адміністративних механізмів державного регулювання. Порівняльний аналіз застосовано для виявлення особливостей трансформації інституційного середовища експорту в умовах воєнного стану та в контексті гармонізації національного регуляторного поля з нормами Європейського Союзу.

Метод конкретизації та кейс-аналіз використано при дослідженні інституційних умов експорту насіння соняшнику та соняшникової олії, що дало змогу продемонструвати специфіку регулювання товарів із різним рівнем доданої вартості. Інформаційною базою дослідження слугували нормативно-правові акти України, офіційні статистичні дані та матеріали міжнародних організацій.

Виклад основних результатів дослідження. В системі сучасних наукових знань поняття «інституційний ландшафт» використовується досить широко. Основою для його розуміння є термінологія «інститут» та «інституція». Слідуючи Д. Норту [5], інститути – це правила гри в суспільстві. Узагальнене визначення, сформульоване на основі вихідних положень інституціональної теорії може бути подано так: інститути – це стійка система формальних і неформальних правил, норм та обмежень, що структурують взаємодію економічних і соціальних акторів, визначають допустимі моделі поведінки та забезпечують відтворюваність суспільних відносин. Відповідно інституція – це організаційно оформлений носій інституту, тобто конкретна структура або орган, через який реалізуються інституційні правила, норми та механізми їх примусу.

Маючи глибоке методологічне коріння, поняття «інституційний ландшафт» увійшло в науковий обіг політичних, соціальних, економічних досліджень. З позицій економіки, інституційний ландшафт ідентифікується як структурована система, утворена на основі взаємообумовлених елементів – інститутів і інституцій (формальних і неформальних, правил, норм, обмежень та організацій), – яка визначає рамки господарської діяльності в конкретному просторовому полі (галузь, регіон, країна, світ в цілому) або на конкретному ринку. Відповідно, інституційний ландшафт експортної діяльності визначає рамки, умови та можливості для здійснення експорту товарів і послуг країни на міжнародні

ринки.

Адаптуючи зазначений вище термінологічний апарат до практики аналізу інституційного ландшафту експортної діяльності в Україні, необхідно почати з визначальних «правил гри» на цьому «полі». Мова йде про базові закони регулювання зазначеної діяльності в Україні. Це, передусім, Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959-ХІІ від 16.04.1991 [12]. Ним визначені загальні принципи та правові рамки експорту товарів. Закон встановлює режими експорту (вільний, ліцензований, квотований), визначає умови тимчасових обмежень експорту, виходячи з міркувань продовольчої безпеки, та закріплює положення про відповідальність за порушення зовнішньоекономічної діяльності.

Так само базовими регуляторними документами є Митний (№ 4495-VI від 13.03.2012) [13] та Податковий (№ 2755-VI від 02.12.2010) кодекси України [14]. На основі загальних норм митного та податкового законодавства регулюється, передусім, експорт у режимі вільних зовнішньоторговельних операцій. Для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у цьому випадку достатньо стандартного пакета документів, якими є контракт, інвойс, митна декларація тощо.

За Митним кодексом України визначаються загальні митні правила експорту. Цей документ (як і Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність») встановлює ключові правила для всіх експортних операцій в Україні, включаючи митне оформлення, валютний контроль та загальні вимоги до експортерів. Засновуючись на положеннях зазначеного документу держава застосовує такі регуляторні дії як встановлення митного режиму «експорт», здійснення митного контролю та аналізу ризиків (АСАУР, Автоматизована система аналізу та управління ризиками), визначення правил декларування, огляду, випуску товарів тощо.

За Податковим кодексом України визначається регламент сплати податку на додану вартість (VAT, Value Added Tax). Застосування VAT-оподаткування експорту товарів, реєстрація податкових накладних для експорту певних товарів є обов'язковими процедурами, які стосуються всіх українських суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Отже, регуляторні дії держави, передусім, спрямовані на оптимізацію податкового навантаження на експортні операції, через встановлення ставки ПДВ.

Згідно з податковим законодавством при вивезенні за межі митної території України застосовується нульова ставка ПДВ. Це загальне правило, яке стосується всіх товарів, що експортуються в рамках діючого митного режиму за умови дотримання певних вимог. Зокрема, відповідно до змін, які були запроваджені в Україні з 01.12.2024 р. для сільгосппродукції (у тому числі насіння, зерно, олія) введено режим експортного забезпечення. Згідно з ним, у разі порушення умов експортного забезпечення, ключовою з яких є повернення валютної виручки, може застосовуватися ставка ПДВ 14% або 20% (залежно від обставин та номенклатурного коду товару). Згідно з Податковим кодексом держава також здійснює контроль бюджетного

відшкодування ПДВ та валютно-податковий контроль експортних контрактів.

В контексті тези сталості/змінюваності інститутів важливо зазначити наступне. З одного боку, інститути адаптуються до змін, що відбуваються у середовищі, де здійснюються, зокрема, зовнішньоекономічні операції, а, з іншого, інститути самі виступають механізмом трансформації середовища бізнесу. Вони ініціюють зміни ландшафту експортної діяльності, конструюють ніші в економічному просторі, відкривають рамки нових можливостей, що зокрема, є надзвичайно значущим під час війни. З погляду на формування інституційного ландшафту експортної діяльності в Україні у теперішній (зумовлений викликами війни) час, необхідно наголосити на тому, що інститути слід розглядати як такі, що є історично та просторово вкоріненими, мають відповідну специфіку та одночасно повинні бути такими, що здатні гнучко та вчасно реагувати на зовнішні загрози, небезпеки та ризики.

Під час війни вступив в силу Закон України «Про Митний тариф України» (№ 2697-IX від 19.10.2022) [15]. Основні регуляторні дії держави, що визначені на його основі, стосуються ставок експортного мита та товарної номенклатури (УКТ ЗЕД, Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності).

З погляду на місце України в сучасній системі міжнародного поділу праці та перспектив інтернаціоналізації та Євроінтеграції, необхідно зазначити, що надзвичайної актуальності у наш час набули регуляторні заходи уряду в частині гармонізації українських кодів з HS та CN ЄС. Перша з них – HS (Harmonized System) – є міжнародною універсальною системою кодування товарів. Вона використовується для класифікації товарів у міжнародній торгівлі та митному регулюванні. HS, адміністрована Всесвітньою митною організацією (WCO), охоплює своєю дією близько 98% світової торгівлі, а її учасниками є понад 200 країн і митних територій. Отже, відповідність цій системі через гармонізацію та уніфікацію кодів товарів дозволяє всім країнам і суб'єктам міжнародного бізнесу, що з них походять, «говорити однією мовою».

Варто підкреслити наявність системних підходів до актуалізації HS. У наш час це пов'язано з появою нових технологій, попитом на екологічні товари, поширенням цифрової економіки, іншими змінами, які відбуваються у світовій торгівлі.

Оновлення HS здійснюється кожні п'ять років. Нині діє версія HS 2022 [16], а з 1 січня 2027 р. набуде чинності HS 2027 [17], яка вже тепер активно впроваджується в міжнародній практиці. В Україні (станом на початок 2026 року) HS 2027 діє ще не в повному обсязі. Країна йде до синхронізації своїх класифікаторів і паралельно з цим готується перейти на нові європейські стандарти класифікації, такі як NACE 2.1-UA (National Classification of Economic Activities).

Тобто, якщо HS є так би мовити «всесвітнім фундаментом» здійснення торговельних угод, то CN – це «європейська версія», яка конкретизує правила для ЄС. CN ЄС – це Комбінована номенклатура Європейського Союзу (Combined Nomenclature, CN), яка базується на

системі HS і деталізує її спеціально для потреб Європейського Союзу. CN застосовується для митного оформлення імпорту та експорту, визначення мит, ПДВ, акцизів, зовнішньоторговельної статистики ЄС, застосування торговельних обмежень, квот, антидемпінгових мит, сертифікації та контролю товарів.

Ця Комбінована номенклатура оновлюється щороку, а отже, є гнучким інструментом регулювання міжнародних торговельних відносин з країнами ЄС. Необхідність актуалізації CN ЄС пов'язана, передусім, з постійними змінами, які відбуваються у світовій торгівлі та технологіях. Особливістю нашого часу є те, що у сфері виробництва активно продукуються, а у сфері обігу швидко з'являються та поширюються нові товари (електронні пристрої, біотехнологічна продукція тощо); використовуються сучасні матеріали; мають місце комбінації товарів; змінюється функціональне призначення продукції тощо.

Змінюваність інституційних підходів до регулювання є об'єктивно зумовленою і властивою як суспільству в цілому, так і будь-якій його окремо взятій сфері діяльності. Фактично імператив суспільного прогресу виступає тим критерієм, який визначає відповідність/невідповідність певного інституту інтересам соціуму. Інститути, які гальмують або унеможливають розвиток, як правило, відторгаються здоровою соціально-економічною системою (не обтяженою інтересами вузьких групових кланових, владно-корупційних або інших подібних структур). Неефективним інститутом на заміну приходить альтернатива – інший, існуючий інститут або новий, сформований суспільством.

Повертаючись до конкретики застосування інституційних засад у межах сучасної практики міжнародних економічних відносин (зокрема торговельних), зазначимо, що змінюваність регуляторних документів на вимогу технологічного прогресу та розвитку ринку є закономірною. Крім того, у цьому контексті варто згадати про інструментарій зняття суперечностей, що відбувається через застосування інституцій – виконання функцій з розробки заходів регулювання. Мова йде, зокрема, про функції Всесвітньої митної організації щодо HS та Єврокомісії щодо CN. Вдосконалені ними інституційні норми і правила дозволяють вирішувати митні спори, які, зокрема, часто виникають внаслідок класифікації товарів. Найбільш поширеними на теперішній час є проблеми класифікації комбінованих товарів, багатофункціонального обладнання, програмного забезпечення, комплектів та технологій подвійного призначення.

У наш час Україна у надскладних умовах вирішує одночасно найважливіші економічні та військово-політичні проблеми. Завдання захисту від руйнації національної економіки поєднується з завданнями Євроінтеграції та збереження значущого місця країни у міжнародному поділі праці. У цьому сенсі роль гармонізації постає як одна з першорядних. Йдеться не лише про гармонізацію діючої практики кодифікування товарів в Україні з системами HS та CN ЄС. Гармонізація стосується стандартів якості та безпеки, узгодження національного законодавства у сфері цифрової економіки

та цифрової торгівлі (зокрема з нормами Європейського Союзу) тощо.

Українська економіка на основі інституціоналізації відносин, що відбуваються у рамках реалізації процесів інтеграції та інтернаціоналізації, повинна отримати сприятливий ландшафт її подальшого розвитку. Для держави, що зазнає збройної агресії це надзвичайно складна задача, але вона одночасно є також і надзвичайно (життєво) недохідною.

У цьому зв'язку як істотно значущі необхідно відзначити зміни, що були внесені до Податкового кодексу України та інших законів України стосовно особливостей експорту окремих видів товарів у період дії воєнного стану (відповідний Закон України № 3706-IX від 09.05.2024) [18]. Експорт низки товарів набув специфіки щодо правил реєстрації податкових накладних, вимог VAT-оподаткування, мінімальних експортних цін, умов експорту платниками ПДВ.

Виокремлюючи, як приклад, питання аналізу інституційного ландшафту експорту Україною соняшникової олії, необхідно зазначити, що у частині режиму експорту товарів, до яких входить і соняшникова олія (код УКТЗЕД 1512) Закон № 3706-IX діє спільно з положеннями Закону № 959. Режим експортного забезпечення регульований Постановою Кабінету Міністрів України № 1261 від 29.10.2024 р. [19]. Він запроваджений для ряду сільськогосподарських товарів, діє з 1 грудня 2024 р. та поширюється на продукти, включно з олією (код УКТЗЕД 1512) та насінням соняшнику (1206).

Україна є світовим лідером з виробництва на постачання на світові ринки соняшникової олії, тому в рамках інституційного ландшафту, який сформований в Україні, використовується модель вільного експорту. Для вивозу соняшникової олії за кордон діє стандартна митна процедура. Ця продукція експортується без спеціальних дозволів, оскільки соняшникова олія не є включеною до переліків ліцензованих або квотованих товарів.

Якщо застосування вільного режиму покликане сприяти розвитку зовнішньої торгівлі та мінімізувати адміністративні бар'єри, то метою ліцензування є контроль за обігом стратегічних товарів і виконання міжнародних зобов'язань, а квотування – захист внутрішнього ринку, стабілізація цін та забезпечення продовольчої безпеки.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959-ХІІ [12] є базовим не лише для тарифного регулювання, але також для нетарифного, зокрема щодо застосування ліцензій і квот. Такий порядок визначає Стаття 16 зазначеного Закону. Ним закріплена компетенція держави на введення ліцензій і квот.

Практика ліцензування може відбуватись за спрощеною процедурою. У цьому випадку дозвіл на здійснення зовнішньоекономічних операцій надається автоматично, якщо дотриманні певні, встановлені державою умови. Наприклад, для низки товарів за умов електронної взаємодії з податковими органами через Е-кабінет з 2025 р. істотно пришвидшилась процедура встановлення відповідності встановленим вимогам. У

2026 р. автоматичне ліцензування в Україні здебільшого стосується переведення державних послуг у цифровий формат та застосування декларативного принципу.

Складнішою є адміністративна процедура у випадку, коли виникає необхідність державного контролю щодо захисту внутрішнього ринку або інших національних інтересів. Встановлення кількісних обмежень – квот на експорт (імпорт) – не є автоматичним.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 959-ХІІ не містить деталізованих списків товарів чи обсягів. Умови застосування таких режимів експорту як ліцензований, квотований визначає низка спеціальних урядових документів – це, передусім, Постанови Кабінету міністрів України, які щорічно оновлюються. Зокрема у 2025 р. діяла Постанова КМУ № 1481 від 24.12.2024 р., а у 2026 р. вступила в дію Постанова КМУ № 1795 від 31.12.2025 р. [20]. Цією постановою на 2026 р. визначені переліки товарних позицій, для експорту яких необхідне отримання ліцензії, зафіксовані відповідні квотні обмеження за окремими товарами та встановлені правила розподілу зазначених обмежень, а також правила видачі ліцензій. Якщо товар не включений до щорічних переліків Кабінету міністрів України, то це означає, що він може бути експортованим за стандартною митною процедурою (без обмеження обсягів і ліцензії Міністерства економіки, довілля та сільського господарства України). Це переважна більшість товарів у складі національного експорту: одяг, взуття, меблі, побутова техніка, ІТ-обладнання цивільного призначення тощо.

Ліцензований експорт здійснюється під контролем держави, але без обмеження обсягів. Для практики експортної діяльності України це, наприклад, властиво поставкам за кордон товарів подвійного використання, які можуть мати військове або стратегічне застосування (оптики, окремих хімічних речовин тощо).

Квотований експорт передбачає жорстке обмеження обсягів продажу товарів за кордон. Як зразок унаочнення цього – квотування цукру в Україні. Встановлення квоти (граничного обсягу експорту), зазвичай, поєднується з ліцензуванням. Наприклад, експорт зерна в Україні відбувається лише в межах квоти та за ліцензією. Державні обмеження обсягів вивезення за кордон пшениці, кукурудзи, ячменя зумовлені, передусім, наявністю воєнного стану в країні та потребою забезпечення продовольчої безпеки. Квотування також традиційно застосовується з метою контролю за цінами національного ринку (для уникнення різких цінових коливань, стримування зростання цін) і для того, щоб не допустити товарного дефіциту.

Звернення до прикладу (насіння соняшнику, код УКТЗЕД 1206) дозволяє унаочнити як за допомогою тарифного та нетарифного регулювання формується в Україні інституційний ландшафт зовнішньоекономічної діяльності. На відміну від соняшникової олії, насіння соняшнику не є продуктом із досить високою доданою вартістю, у вільному експорті якого істотно зацікавлена держава. Додану вартість насіння соняшнику можна оцінити як низьку-середню. Отже,

зважаючи на те, що експортні переваги формуються на переробці насіння всередині країни, а не на вивезенні його як сировини за кордон, держава переважно застосовує нетарифне регулювання.

Щодо тарифного регулювання експорту насіння соняшнику, необхідно уточнити, що формально митна ставка для цього товару існує. У 2026 р. вона (як і митна ставка на соняшникову олію) становить 0%, але у минулому році рівень цієї адвалорної ставки був близько 10%. Нівелювання відбулось за узгодження із WTO (World Trade Organization) і в рамках угод про зону вільної торгівлі.

Експорте мито (10% з 04.09.2025 р.) також діє для інших олійних культур – таких, як соєві боби та насіння ріпаку. Це регулюється Законом № 4536-IX від 16.07.2025 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу України» та інших законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» та з метою удосконалення окремих положень податкового законодавства» [21]. Рівень експортного мита на соєві боби та насіння ріпаку до 2030 р. буде поступово знижуватися і становитиме 5%.

Стосовно ліцензування експорту насіння соняшнику, необхідно зазначити наступне: у 2026 р. Україна зберігає дію цього режиму. Однак ліцензія як інструмент нетарифного регулювання діє тільки щодо окремих країн, зокрема Болгарії, Румунії, Словаччини, Угорщини та Польщі. Його застосування регламентує Постанова Кабінету Міністрів № 1795 (31.12.2025) [20] та процедури, встановлені Міністерством економіки, довілля та сільського господарства України.

Квоти на експорт насіння соняшнику окремо у 2026 р. не встановлені. Тобто чисельна квота у переліку обмежень не вказана. Проте Міністерство економіки, довілля та сільського господарства України визначає для широкого кола сільськогосподарських товарів, включно з насінням соняшнику, мінімальні експортні ціни. Вони не є а ні митом, а ні ліцензією, але також застосовуються з метою обмеження експорту з метою запобігання демпінгу та тінювим схемам, а також для підтримки стабільності національного ринку. Експортні операції не можуть здійснюватися, якщо ціна за контрактом нижча мінімально встановленої. Рішення щодо введення таких цін ухвалюються за умов дії

режиму експортного забезпечення / мінімальних експортних цін, визначеного законодавством та постановами Уряду. Мінімальні експортні ціни оновлюються щомісяця і публікуються на сайті Міністерства економіки, довілля та сільського господарства України на підставі офіційних наказів. Зокрема, станом на жовтень 2025 р. мінімальні експортні ціни насіння соняшнику у доларах США за кілограм за відповідних умов франкування становили 0,463(FOB, Free On Board), і 0,360 (CPT, Carriage Paid To) [22].

Висновки. Таким чином, інституційний ландшафт зовнішньоекономічної діяльності в Україні за ключовими напрямками експортного режиму ідентифікується цілком однозначно. Вільний експорт унормовує інструментарій митних тарифів і здійснюється такий експорт при мінімальному застосуванні адміністративних обмежень. Для української практики вільний експорт є нормою, оскільки можливості його широкого використання стимулюють зовнішньоекономічну активність суб'єктів бізнесу, що йде на користь стабілізації та розвитку національної економіки в цілому.

Ліцензування та квотування експорту застосовуються для обмеження експорту, але бар'єри для вивозу товарів за кордон, які встановлюються за їх допомогою, є необхідними. Ліцензування та квотування експорту – це адміністративні (нетарифні) інструменти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Одночасно вони є інструментом контролю та захисту національного ринку. Їх застосування продиктоване необхідністю виконання державою оперативного реагувати на кризові явища, загрози, посилення ризиків (економічного походження, воєнного або політичного) та забезпечувати умови виконання стратегії національного розвитку й міжнародних зобов'язань.

Мінімальні експортні ціни також є адміністративним (нетарифним) інструментом експортного контролю; крім того, їх відносять до адміністративно-цінових обмежень. У міжнародній класифікації UNCTAD і WTO це відповідає категорії Price control measures (non-tariff measures). Роль мінімальних експортних цін у формуванні інституційного ландшафту експортної діяльності в Україні полягає у тому, що їх застосування запобігає заниженню митної вартості, протидіє тінювому експорту, сприяє стабілізації валютних надходжень і забезпечує продовольчу безпеку.

Список використаних джерел:

1. Veblen, T. (2008). The Theory of the Leisure Class. URL: <https://www.gutenberg.org/files/833/833-h/833-h.htm>
2. Commons, J.R. (1934). Institutional Economics: Its Place in Political Economy. URL: <https://archive.org/embed/institutionaleco0000comm>
3. Coase, R.H. (1937). The nature of the firm. *Economica*, Vol. 4(16). Pp. 386-405. DOI: <https://doi.org/10.2307/2626876>
4. Williamson, O. (1987). The Economic Institutions of Capitalism. URL: https://archive.org/embed/economicinstitut0000will_h6n2
5. North, D. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. URL: <https://archive.org/details/institutionsinst0000nort/mode/2up?ui=embed&wrapper=false>
6. Barbieri, E., Caponi, L., Cattaruzzo, S., & Coro, G. (2024). Export diversification dimensions and performance: Analysis and industrial policy insights from Italian territories over Covid-19 shocks. *Socio-Economic Planning Sciences*, Vol. 94. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.seps.2024.101923>

7. Kulińska, K. (2024). Systematic literature review on the relation between export and economic growth. *International Entrepreneurship Review*, Vol. 10. No. 3. Pp. 65-76. DOI: <https://doi.org/10.15678/IER.2024.1003.05>
8. Іванов С.В., Ляшенко В.І., Осадча Н.В. (2022). Стратегічні напрями формування експортної стратегії України в умовах відновлення економіки. *Економічний вісник Донбасу*, № 1(67). С. 16-27. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-16-27](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-16-27)
9. Чичкало-Кондрацька І., Левченко І., Шарий І (2024). Зовнішньоекономічна діяльність України у сфері виробництва органічної продукції під час війни. *Економіка і регіон*, № 4(95). С. 143–148. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2024.4\(95\).3619](https://doi.org/10.26906/EiR.2024.4(95).3619)
10. Кудінова М., Рубайко М. (2023). Механізми міжнародної підтримки зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в Україні. *Економіка та суспільство*, № 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-35>
11. Шкурупій О.В, Дейнека Т.А., Дивнич О.Д., Загребельна І.Л. (2025). Сучасні трансформації міжнародного бізнес-ландшафту : просторовий, інвестиційний та інноваційно-технологічний виміри аналізу : монографія. ред. О.В. Шкурупій. Полтава : ПДАУ, 172 с.
12. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII : станом на 26 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>
13. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI : станом на 04 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
14. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 755-VI : станом на 01 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
15. Про Митний тариф України : Закон України від 19.10.2022 р. № 2697-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20>
16. HS Nomenclature 2022 Edition. (2022). WCOOMD. URL: <https://www.wcoomd.org/ru-ru/topics/nomenclature/instrument-and-tools/hs-nomenclature-2022-edition.aspx>
17. The Latest WCO Amendments: What Changes in HS 2027? HS 2027: Key Changes in the Latest WCO Amendments You Need to Know. URL: https://www.wcoomd.org/en/topics/nomenclature/activities-and-programmes/amending_hs.aspx
18. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей експорту окремих видів товарів у період дії воєнного стану : Закон України від 09.05.2024 р. № 3706-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3706-20#Text>
19. Про запровадження режиму експортного забезпечення : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.10.2024 р. № 1261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1261-2024-%D0%BF#Text>
20. Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2026 рік : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2025 р. № 1795. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1795-2025-%D0%BF#Text>
21. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» та з метою удосконалення окремих положень податкового законодавства : Закон України від від 16.07.2025 р. № 4536-IX : станом на 26 груд. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4536-20/ed20251226#Text>
22. Про затвердження мінімально допустимих експортних цін на окремі види товарів. (2025). Мінагрополітики. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MN029830>

References:

1. Veblen, T. (2008). *The Theory of the Leisure Class*. Retrieved from: <https://www.gutenberg.org/files/833/833-h/833-h.htm> [in English].
2. Commons, J.R. (1934). *Institutional Economics : Its Place in Political Economy*. Retrieved from: <https://archive.org/embed/institutionaleco0000comm> [in English].
3. Coase, R.H. (1937). The nature of the firm. *Economica*, Vol. 4(16). Pp. 386-405. DOI: <https://doi.org/10.2307/2626876> [in English].
4. Williamson, O. (1987). *The Economic Institutions of Capitalism*. Retrieved from: https://archive.org/embed/economicinstitut0000will_h6n2 [in English].
5. North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Retrieved from: <https://archive.org/details/institutionsinst0000nort/mode/2up?ui=embed&wrapper=false> [in English].
6. Barbieri, E., Capoani, L., Cattaruzzo, S., & Coro, G. (2024). Export diversification dimensions and performance: Analysis and industrial policy insights from Italian territories over Covid-19 shocks. *Socio-Economic Planning Sciences*, Vol. 94. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.seps.2024.101923> [in English].
7. Kulińska, K. (2024). Systematic literature review on the relation between export and economic growth. *International Entrepreneurship Review*, Vol. 10. No. 3. Pp. 65-76. DOI: <https://doi.org/10.15678/IER.2024.1003.05> [in English].
8. Ivanov, S.V., Lyashenko, V.I., & Osadcha, N.V. (2022). *Stratehichni napryamy formuvannya eksportnoyi*

stratehiyi Ukrainy v umovakh vidnovlennya ekonomiky [Strategic directions of forming Ukraine's export strategy in the conditions of economic recovery]. *Economic Bulletin of Donbass*, No. 1(67). Pp. 16-27. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-16-27](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-16-27) [in Ukrainian].

9. Chychkalo-Kondratska, I., Levchenko, I., & Sharyi, I. (2024). Zovnishnyoeconomichna diyalnist Ukrainy u sferi vyrobnytstva orhanichnoyi produktsiyi pid chas viyny [Foreign economic activity of Ukraine in the field of organic production during the war]. *Economy and Region*, No. 4(95). Pp. 143–148. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2024.4\(95\).3619](https://doi.org/10.26906/EiR.2024.4(95).3619) [in Ukrainian].

10. Kudinova, M., & Rubayko, M. (2023). Mekhanizmy mizhnarodnoyi pidtrymky zovnishnyoeconomichnoyi diyalnosti ahrarykh pidpryyemstv v Ukraini [Mechanisms of international support for foreign economic activity of agricultural enterprises in Ukraine]. *Economy and Society*, No. 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-35> [in Ukrainian].

11. Shkurupiy, O.V., Deineka, T.A., Divnych, O.D., & Zahrebelna, I.L. (2025). Suchasni transformatsiyi mizhnarodnoho biznes-landshaftu: prostorovo-investytsiynyy ta innovatsiyno-tekhnologichnyy vymiry analizu [Modern transformations of the international business landscape: spatial, investment, and innovation-technological dimensions of analysis] : monograph. (O.V. Shkurupiy, Ed.). PDAU. [in Ukrainian].

12. Pro zovnishnyoeconomichnu diyalnist [On foreign economic activity] : Law of Ukraine of April 16, 1991, No. 959-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12> [in Ukrainian].

13. Mytnyy kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine] : Law of Ukraine of March 13, 2012, No. 4495-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> [in Ukrainian].

14. Podatkovyy kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] : Law of Ukraine of December 2, 2010, No. 2755-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].

15. Pro Mytnyy taryf Ukrainy [On the Customs Tariff of Ukraine] : Law of Ukraine of October 19, 2022, No. 2697-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20> [in Ukrainian].

16. HS Nomenclature 2022 Edition. (2022). WCOOMD. URL: <https://www.wcoomd.org/ru-ru/topics/nomenclature/instrument-and-tools/hs-nomenclature-2022-edition.aspx> [in English].

17. The Latest WCO Amendments: What Changes in HS 2027? HS 2027: Key Changes in the Latest WCO Amendments You Need to Know. URL: https://www.wcoomd.org/en/topics/nomenclature/activities-and-programmes/amending_hs.aspx [in English].

18. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvostey eksportu okremykh vydiv tovariv u period diyi voyennoho stanu [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the specifics of export of certain types of goods during the martial law period] : Law of Ukraine of May 9, 2024, No. 3706-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3706-20#Text> [in Ukrainian].

19. Pro zaprovadzhennya rezhymu eksportnoho zabezpechennya [On the introduction of the export security regime] : Resolution of October 29, 2024, No. 1261. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1261-2024-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

20. Pro zatverdzhennya perelikiv tovariv, eksport ta import yakykh pidlyahaye litsenzuvannyu, ta kvot na 2026 rik [On approval of the lists of goods whose export and import are subject to licensing, and quotas for 2026] : Resolution of December 31, 2025, No. 1795. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1795-2025-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

21. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zv'yazku z pryynyattiam Zakonu Ukrainy «Pro intehrovane zapobihannya ta kontrol promyslovoho zabrudnennya [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine in connection with the adoption of the Law of Ukraine «On Integrated Prevention and Control of Industrial Pollution»] : Law of Ukraine of July 16, 2025, No. 4536-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4536-20> [in Ukrainian].

22. Pro zatverdzhennia minimalno dopustymykh eksportnykh tsin na okremi vydy tovariv [On approval of minimum allowable export prices for certain types of goods]. (2025). Ministry of Agrarian Policy. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MN029830> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 07.01.2026 р.

Дата прийняття статті до друку: 24.01.2026 р.